

ALİ ÇİMEN

KISA

ORTADOĞU

TARİHİ

İÇİNDEKİLER

İLK SÖZ / 9

I. ORTADOĞU'NUN BUZLARI ÇÖZÜLÜRKEN...

MÖ 15.000-MS 500 / 13

II. İSLAM

500-1040 / 49

III. TÜRKLER VE İSLAM

1000-1400 / 83

IV. OSMANLI ORTADOĞUSU

1200-1900 / 99

V BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ORTADOĞU

1700-1918 / 127

VI. MODERN ORTADOĞU'NUN DOĞUŞU

1900-1930 / 159

VII. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ VE

SONRASINDA ORTADOĞU

1920-1945 / 193

VIII. ORTADOĞU'NUN EN UZUN ALTMİŞ YILI

1940-2000 / 215

SON SÖZ / 316

DİPNOTLAR / 317

I ORTADOĞU'NUN BUZLARI ÇÖZÜLÜRKEN...

MÖ 15.000-MS 500

**Tarım-Ticaret-Sümerler-Taştan Bronza-Tekerlek ve Yazı-
Firavunlar-Eski ve Yeni Krallık-Mumyalar ve Piramitler-
Akadlar-Amoriler-Babil-Hammurabi-Savaş Arabaları-
Samiler-İlk Diplomasi-Kadeş Antlaşması-Hititler-İlk Büyük
Savaşlar-II. Ramses-Boğazköy-Denizci Kavimler-Filistinliler-
Hz. İbrahim-Kenan Ülkesi-İsrailoğulları-Exodus-Hz. Musa
ve On Emir-Yahudilik-İsrail Krallığı-Davud ve Süleyman
Peygamberler-Kudüs-Tapınak Dağı-Süleyman Mabedi-
Fenikeliler-Alfabe-Aramiler-Develer ve Arabistan-Asurlular-
Asurbanipal-Hikmetler Evi-Kayıp On Kabile-Keldaniler-Yeni
Babil-Persler-İkinci Tapınak-Cyrus ve Darius-Herodot-
Zerdüştlük-Büyük İskender-Gaugamela Savaşı-İskender
Sonrası-Helen Krallıkları-Romalılar-Partlar-İsa Mesih-
Hristiyanlık-Yahudilerin Sürgünü-Yehuda Değil Filistin-
Konstantin-Sasaniler-İslam'a Doğru**

MÖ 15000'lerde Ortadoğu ısınmaya başladı. Buz çağı sona
ermişti. Isınan toprak nihayet uyanıyordu. Zamanla ısınma
arttı ve Ortadoğu bereketli nehir havzaları ile kuru otlaklar diyarı oldu.
Toprağın tarıma elverişli hale gelmesi ve ilkel kabileler halinde yaşayan
insanoğlunun tarımı keşfetmesi için bir 5000 yıl daha geçecekti. Deneme
yanılma yoluyla tarımı ve toprağa verdiklerini misliyle geri aldıklarını
öğrendiklerindeyse, tarihin akışı değişti. Böylece insanoğlu, av peşinde
koşmayı bırakıp yerleşik hayata geçti.

Evet, dünyamızda tarım ilk olarak Ortadoğu'da, tarihe *Bereketli Hilâl* olarak geçen Mezopotamya'daki Dicle ve Fırat nehirleri arasında başladı. Buradan, önce yine nehirle can bulan Mısır'a, Nil Havzası'na, oradan da Avrupa içlerine doğru batıya, Hindistan ve Güney Asya'ya doğru doğu yönünde yayıldı. Peki, neden koskoca Ortadoğu'da Fırat ve Dicle arasında dersenez, cevabı basit; çünkü yükseklerde eriyen kar suları ve bahar yağmurları daha alçak topraklarda birikerek, kuru nehir yataklarını sular ve kilometrelerce geniş alana zengin bir çamur çökeltisi bırakır. Bu, nehirlerin alt kısımlarını çevreleyen toprakları oldukça verimli kılar. Ancak bu topraklar, yılın büyük kesiminde -çok fazla suyun bulunduğu bahar ve erken yaz dönemleri hariç- çiftçilik yapmak için fazlasıyla kurak olur. İşte tarımı bulan atalarımız, sulama teknikleri geliştirerek bu engeli de aşmış ve tarımı sürekli kılarak medenileşmenin düğmesine basmışlardır. Yerleşik hayatla birlikte ortaya çıkan tarihin ilk şehirleşmesi MÖ 9000'de, bugün Filistin topraklarında kalan *Eriha*'da başladı. İnsanoğlunun toplu halde, bir çatı altında yaşadığı ikinci yere, Konya ilimizin yakınlarındaki *Çatalhöyük* yerleşkesi oldu.

Tarım tamam, sıra ticarete

Mezopotamya'nın geniş nehir havzalarına yerleşen bu topluluklar, tarımı geliştirince akılcı bir tercihle toprakların büyük kısmını buğday ve arpaya ayırdılar. Nehir havzalarını çevreleyen yüksek araziler ve otlaklar ise daha az verimli olduklarından dolayı koyun ve keçi yetiştirmeye ayrıldı. Ancak tarımla uğraşanların sayısı arttıkça, insanların yün, deri, et, peynir gibi hayvan ürünlerine de ihtiyacı arttı. Böylece hayvancılık da başlamış oldu.

Benzer bir süreç etrafı kupkuru çöllerle çevrili Nil Vadisi'nin bulunduğu Mısır için de geçerliydi. Tarım sahası sınırlı, ihtiyaçlarsa fazlaydı. Mısır'da olan Mezopotamya'da, Mezopotamya'da olan Mısır'da yoktu. Onlar da, "O halde bizde olmayanı komşudan alalım," deyip ticarete giriştiler. Ufak ufak atılan bu adımlar, tarımın yanı sıra ticaretin de devreye girmesiyle Mezopotamya'da Sümerleri, Nil Vadisi'ndeysen Antik Mısır'ı tarihin ilk büyük medeniyetleri yapacaktı.

Medeniyetin babası Sümerler

Evet, tarihin ve Ortadoğu'nun ilk uygarlığı olan Sümerler, MÖ 4500 dolaylarında tarih sahnesine çıktı.¹ Sümerler, tek bir imparatorluktan ziyade birbirlerinden bağımsız şehir devletler olarak gelişti. Zira o coğrafyadaki geniş vadiler, birçok kolu bulunan iki büyük nehirle birlikte hem göç almaya hem de saldırılara karşı çok açık konumdaydı. Dolayısıyla Mezopotamya'nın çok sayıda şehir devleti ortaya çıkarması kaçınılmaz oldu. Bu şehirlerin en önemlisi ise, üç büyük tek tanrılı dinin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim'in doğduğu Ur'du. Uruk ve Kiş gibi Sümer şehirleri de otuz bini aşan nüfuslarıyla dikkat çekiyordu. Öte yandan Mısır Medeniyeti ise daha merkezî idareye dayalı bir kimliğe kavuşacaktı. Uzun ve dar Nil Vadisi bu şekilden dolayı tek bir irade tarafından idare edilmek için uygundu. Dünya tarihinin bu döneminde bu toprakları hemen hemen hiç aşılabilir gibi gözükürken bariyerler koruyordu: Kuzeyde Akdeniz vardı; doğu ve batı ise çöllerle çevriliydi. Güneydeyse dar vadilerden geçen büyük çağlayanlar bir bariyer gibi yükseliyordu.

MÖ 3500 ilâ MÖ 2500 yılları arasındaki dönem, uzun mesafeli ticaret ve şehirleşme sayesinde medeniyet ateşinin tüm Ortadoğu'ya yayılmasına şahit olacaktı.

Fakirler taşta, zenginler bronzta...

İnsanoğlu, Mısırlılarla başlayarak MÖ 5000'den itibaren sadece mücevher ve diğer süs eşyalarının yapımında yumuşak bir metal olan bakır kullanırken,² bundan iki bin yıl sonra Mezopotamya'nın maharetli bakırcı ustaları, bakırla kalayı birleştirerek bronzu geliştirdi. Bronz, bakıra göre daha sertti ve bina dekorasyonlarının yanı sıra heykel, silah ve zırh yapımı için de çok idealdi. Dayanıklı tarım aletleri yapmak için de uygun olduğu görülünce değeri daha da arttı. Ancak hali iyi olanlar bronz geçerken, fakir çiftçiler taş ve ahşap kullanmaya devam ettiler. *Sınıf mücadelesi* başlamıştı. Ancak hem bakır hem de kalay birbirlerinden ve Mezopotamya'dan uzakta bulunuyordu. Aynı durum Mısır için de geçerliydi. Haliyle her iki bölge de bu metalleri ithal etme yoluna gitti.

Mısır ve Mezopotamya'dan mineraller açısından zengin olan Anadolu'dan, Suriye ve Filistin'e doğru ticaret yolları açıldı. Bunun uzantısı olarak Nil Vadisi ile Mezopotamya da birbirine bağlandı. *Daha sonra bu ticaret ağı kademe kademe tüm dünyaya yayılacaktı.*

Önce tekerlek sonra yazı

Sümerler MÖ 3500 civarında tekerleği icat ederek medeniyet koşumuzu gerçek anlamda *hızlandırdılar*. Bundan yaklaşık 300 yıl sonra da *yazıyı* bularak, insanoglunun tarihini *resmen* başlattılar.

Ticaret yolları nereye ulaşırsa orada mahallî pazarlar çoğalıyor, kentler ve şehirler büyüyordu. MÖ 3500-2500 yılları arasındaki dönemde şehir hayatı ve sanattaki gelişmelerle birlikte medeniyet Ortadoğu'nun büyük kısmına ve daha da ötesine yayılmıştı.

Sümerlerden sonra firavunların Mısır'ı

Sümerlerden sonra Ortadoğu'nun ikinci güç merkezi olarak Mısır'ın yükseldiğini görüyoruz. Peki, Mısır'ı kimler kurmuştu? Kuzeydoğu Afrika'daki avcı göçebe topluluklar, MÖ 5000'lerden itibaren avcılıktan tarıma geçmişler; sanat, el sanatları, teknoloji, siyaset ve din (ölülere gösterilen büyük saygı ve muhtemelen ölümden sonra yaşama inanç da dâhil) gibi başlıklarda gelişmek üzere Mısır Medeniyeti'nin temellerini atmışlardı. Ancak bu halkın, *Hanedanlık Öncesi Dönem* olarak bilinen bu ilk iki bin yıllık tarihiyle ilgili bilgimiz oldukça sınırlıdır. Bildiğimiz, MÖ 3400 dolaylarında iki ayrı krallık şeklinde yaşayan Mısırlıların, MÖ 3000 civarında tek bir kralın; *Kral Menes*'in hâkimiyeti altında birleştiği. Menes, *Aşağı* ve *Yukarı Mısır*'ı birleştirerek ilk hanedanlığın kralı oldu. Bazı Mısır bilimcilere göreysen Mısır'ı merkezî idare altında birleştiren ilk isim, hemen hemen Menes ile aynı dönemlerde yaşadığına inanılan Kral Narmer'di. Bu konudaki tartışma sürmektedir. Bu arada, Yukarı Mısır'ın güneyde, Aşağı Mısır'ın ise kuzeyde olduğunu hatırlatayım. Sanırım Mısırlıların dünyaya bakışı bir hayli farklıymış.

MÖ 2650'ye kadar süren bu *Erken Hanedanlık Dönemi*, yerini *Eski Krallık* olarak bilinen hanedanlar silsilesine bıraktı. Firavunlar dönemi işte bu şekilde başlamış oldu. Dünya harikası piramitler, daha doğrusu

Mısır denince zihnimizde canlanan ne kadar imge varsa, hep, antik Mısır medeniyetinin zirvesi olarak kabul edilen Eski Krallık döneminde hayat buldu. MÖ 1600'e kadar birçok ara dönem yaşayan Mısır, o tarihte bir kez daha silkelendi ve bu kez sahneye, MÖ 1000'e kadar sürecek olan *Yeni Krallık* çıktı. Tüm bu zaman diliminde onlarca firavun dünyanın bu en eski medeniyetlerinden ikincisine hükmetti. Firavunlar, çok tanrılı antik Mısırlıların en çok saygı gösterdiği tanrılardan Horus'un yeryüzündeki simgesi ve güneş tanrısı Ra'nın oğlu olarak kabul edildi. Firavunların sahip olduğu bu yarı tanrı statüsü, ölümsüzlük konusunda onları kamçıladi ve sonuç olarak ortaya dünya sonrası hayata dair sağlam bir felsefe çıktı. Ölümden sonraki hayata hazırlanmalarını öngören mumyalanma ritüeli bu felsefenin sonucuydu. Mısırlılar, MÖ 664'te Persler tarafından toprakları alınana kadar oldukça uzun bir süre Ortadoğu'nun süper güçlerinden biri olarak tarih sahnesinde kalacaklardı. Kalırlarken de hem bu dünyanın (zengin ve renkli kültürleri, mimarileri, sanat eserleri ve savaşma azimleriyle) hem de öteki dünyanın (piramitleri, yarı tanrı hatta bazen tanrı firavunlarıyla, ayrıca oldukça renkli ve karışık inanç sistemleriyle) hakkını fazlasıyla vereceklerdi. Yeri geldikçe Mısır'a tekrar tekrar değineceğiz. Şimdilik firavunlar diyarını bir kenara bırakıp tekrar MÖ 2350 yılının Mezopotamya'sına uzanalım. Neden dersiniz eğer, çünkü tarihin ilk imparatorluğunun yükselişine şahitlik etmek üzereyiz derim.

Gerçek Kral'a yol açın!

Tarihin ilk imparatorluğunu, yine bir Sümer vatandaşı olan Kral Sargon kurdu. Sümer şehir devletlerini kılıç gücüyle iradesi altında toplayan Sargon'un kurduğu bu imparatorluğun adı Akad'dı. "Gerçek Kral"³ anlamına gelen Sargon'u kendine ad olarak seçen savaşçı kral, isminin hakkını vermek istercesine önüne geleni devirdi ve büyük bir imparatorluk kurdu. Toprakları Mezopotamya'nın büyük bölümünü, Anadolu ve Suriye topraklarının bazı kısımlarını kapsıyor, Akdeniz'e kadar uzanıyordu. Ancak bu imparatorluk pek uzun soluklu olmadı. Buna rağmen, ayaklanan Sümer şehir devletleri tarafından ortadan kal-

dırıldığı MÖ 2150'ye kadar Akad dili olan *Akatçayı* Mezopotamya'nın ana dili yapmayı becerebilmişti⁴.

Amoriler, Babil ve Hammurabi

Sümerler ayaklanmasına ayaklanmıştı ama bu silkenişleri uzun soluklu olmadı. Zira değişen iklim şartlarından dolayı coğrafyada inatılmaz nüfus hareketliliği yaşanıyordu ve sahneye daha enerjik bir halk topluluğu çıkıyordu. Sümerlerin onlara verdiği isimle "Batılılar" (*Amoriler*) olarak bilinen bu göçebe halk, bu dönemde Ortadoğu'nun büyük bölümünü etkisi altına almıştı.

Amoriler, ilk etapta Mezopotamya ve Suriye arasındaki kuru otlaklara yerleşmişler; ancak artan kuraklıkla birlikte şehirleşmenin yaşandığı topraklara doğru ilerlemeye başlamışlardı. Göçebe Amorilerin Suriye çöllerini geride bırakıp yollara düşmesinin sebebinin, 200-300 yıl sürececek bir kuraklığın başlamasıyla ilgili olduğu tahmin ediliyor.⁵

Sebebi her ne olursa olsun Amoriler, kısa sürede önlerine çıkan şehirleri ele geçirerek Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da krallıklar kurdular. Bu krallıklar arasında en kalıcı olanı, kurduğu kanun düzeniyle adını tarihe yazdırmış olan Amori prensi *Hammurabi*'nin krallığını yaptığı *Babil Krallığı* oldu. MÖ 1750'de, görkemli Babil şehrinin birikimi üzerinde yükselen ve Ortadoğu'nun hafızasında silinmez bir iz bırakan krallık, MÖ 1595'te, Anadolu'dan yükselen yeni süper güç Hititlerin elinde can verene kadar parlak işlere imza atacaktı.

Hammurabi'nin acımasızlık üzerinde yükselen ve göze göz, dişe diş ilkesiyle şekillenen kanunları, bölgeye barış ve istikrar dayatırken, diplomasi ve savaş eşit oranda ve maharetle kullanan Hammurabi sayesinde Babil, o dönem için dünyanın en görkemli şehrine dönüşmüştü.

Durdurulamaz bir silah geliyor

Ortadoğu'da krallıkların süratle kuruluş yıkıldığı bu hareketli dönemde en az kudretli krallar kadar rol oynayan bir unsur daha vardı: *Savaş arabaları*.

İlk olarak “Doğu Avrupa ile Orta Asya’nın birleştiği steplerde kullanıldığı”⁶ sanılan savaş arabasının Ortadoğu’ya nasıl geldiği bilinmemekle beraber kesin olan şu ki *bir gelmiş pir gelmişti!*

Savaş arabasını maharetle kullanan ve Ukrayna steplerinden geldikleri sanılan *Hititler* Anadolu’da, Kürt kökenli *Mitanniler* kuzey Mezopotamya’da ve Suriye’de, İran platolarından gelen *Kassitler* güney Mezopotamya’da ve yine “Sami ırkından”^{*} olan Asurlular, Mezopotamya’da, birbiri ardına ya da eş zamanlı, bazen birbirlerine hükmedecek şekilde krallıklar kurdular.

Savaş arabaları üzerinde kaderlerini çizmeye çalışan halklardan biri de, Amorilerle akraba olduğu düşünülen göçebe *Hiksoslar*dı. Amoriler, doğudaki Sümer şehirlerine yürürken; Hiksoslar, ters istikamette, Mısır’ın yolunu tutmuştu. Mısırlıların yabancı olduğu savaş arabalarıyla görece barışçıl bir toplum olan Mısırlıları MÖ 1630’da dize getirdiler. Bronz silahları ve yayları da ustalıklı kullanmaları işgali kolaylaştırmıştı. Mısırlıların *Yabancı Krallar* adını verdiği Hiksosların Nil diyarındaki egemenlikleri, Mısırlıların ayaklanıp tekrar yönetimi devraldıkları MÖ 1540’a kadar sürecekti. Hiksosların devrilmesiyle Mısır’da, az önce değindiğim *Yeni Krallık* dönemi başlıyordu. İşgalden ders çıkaran Mısır’ın yeni hükümdarları, o tarihten sonra daha saldırgan ve yayılmacı bir dış politika izleyecekti. İlginçtir, Mısırlıların Hiksosları alt etmesinde de yine savaş arabalarını kullanmayı öğrenmeleri rol oynamış, kısacası, boynuz kulağı geçmişti.

Savaş ve diplomasi kol kola

MÖ 1500’lerde Ortadoğu’ya geniş ve güçlü devletler hâkimdi. Bu devletlerin sürekli birbirleriyle rekabet etmesi ve savaşması, aralarındaki ilişkileri düzene koyma çabası tarihin ilk diplomasi ve ittifak girişimlerini de beraberinde getirecekti.

Mısır’da savaşçı firavunların idaresindeki *Yeni Krallık*, bu dönemin başat gücü olarak göze çarpıyordu. Kuzeyde önce *Mitanniler* daha sonra

* Samiler (Sami halkları veya Semitik) olarak da bilinen ve günümüzde Ortadoğu coğrafyasında yaşayan Araplar, İbraniler, Aramiler, Süryaniler gibi etnik gruplardır.

da *Hititler*, Suriye ve Kenan (Filistin) bölgesini ele geçirmek için sık sık Mısır'la karşı karşıya geliyordu. Sonrasında bu bloğa Asurlular da katıldı. Böylelikle tarihte ilk kez diplomasi ve uluslararası ilişkiler süreci başlamış oldu.⁷ Bugün bu sürecin izini, Mısır ile bu bahsettiğim güçler arasında gerçekleşen mektup trafiğinde görüyoruz. *Amarna Mektupları* olarak da bilinen ve Mısır çöllerinde bulunan bu karşılıklı yazışmalar, Babil çivi yazısıyla Akatça olarak kil tabletler üzerine kazınmışlardı. Bu ilk uluslararası ilişkiler ağının temelini, kil tabletlerden öğrendiğimiz kadarıyla, evlilik anlaşmaları ve karşılıklı hediyeleşmeler oluşturuyordu.⁸ İttifaklar çatlayıp ilişkiler gerildiğinde savaşlar patlak veriyordu. Zaten tarihin *şahitleri tarafından kayda geçirilen* ilk savaşı olan *Megiddo*, Firavun *III. Tutmosis'in* ordusu ile Kadeş ve Kenan devletçiklerinin orduları arasında, MÖ 1479'da, Suriye topraklarının kontrolünü ele almak adına bugün İsrail sınırları içinde kalan Megiddo'da gerçekleşmişti.⁹ Kim mi kazanmıştı?

Mısırlılar.

İlk büyük savaş ve ilk barış

Hazır ilk savaş demişken, tarihin *ilk büyük meydan savaşı*¹⁰ olan Kadeş'in, MÖ 1274'te, yine dönemin süper güçleri Mısır ve Hititler arasında, bir kez daha Suriye topraklarının denetimi için Suriye'de gerçekleştiğini hatırlatayım. Bu ilkler serimizi, yine bir ilkle, tarihin kayda geçen ilk barış antlaşması olan *Kadeş*'le bitirelim. Hitit Kralı *III. Hattuşili* ile Mısır Firavunu *II. Ramses* arasında gerçekleşen bu barış sözleşmesini gösteren kil tablet, 1906 yılında, Çorum yakınlarındaki *Boğazköy*'de (Boğazkale) gerçekleştirilen kazılarda gün yüzüne çıkarılmıştı. Önceleri antlaşmanın yalnızca Mısır'daki Karnak tapınağında diklemesine duran taş bir blok (stel) üzerine Mısır hiyeroglifi ile yazılmış versiyonu biliniyordu. Çorum'da bulunan tablette *III. Hattuşili'nin* antlaşma metnini gümüş bir tablete yazdırıp Mısır'a gönderdiği bildirilmişse de bu tablet henüz bulunamamıştır. Diplomasi dili olan Akatça ile yazılmış tabletteki hükümler, bazı açılardan günümüzün NATO sözleşmesini andırıyordu:

“Eğer her iki ülkeden birine iç veya dış düşmanlar saldırırsa ve bunun için birbirlerinden yardım isterlerse, her iki taraf piyadesini ve süvarisini göndererek onun yardımına koşacaktır... Eğer bu iki ülkeden diğerine birileri kaçarsa, bu kişiler iade edilecektir. Fakat bunlar şiddetle cezalandırılmayacak, onların gözlerinden yaş akmayacak, eşleri ve çocuklarından öç alınmayacak.”¹¹

Tarihin yazılı ilk barış anlaşması olması nedeniyle orijinal tabletin iki metre boyundaki bakır kopyası, bugün Birleşmiş Milletler binasının duvarında da asılıdır. Bu arada meraklısı, antlaşmanın Çorum’da gün yüzüne çıkartılan orijinal kil tablet versiyonunu İstanbul’daki Arkeoloji Müzesi’nde görebilir diye notumuzu düşüp devam edelim.

Denizci Kavimler geliyor ortalık karışıyor

Az önce Kenan bölgesine değinmiştim. Bunu biraz açalım, zira önemli. Kabaca bugünkü Lübnan, İsrail, Suriye’nin Akdeniz kıyılarını ve Ürdün’ün büyük bir kısmını içine alan bu bölge, kutsal kitaplardan hareketle *Kenan Ülkesi** olarak tanımlana gelmişti.¹² Yahudi inancına göre Hz. İbrahim’e tanrı tarafından vadedilen topraklar burasıydı. (15. yüzyıldan itibaren bu toprakların menzili, Doğu Akdeniz’i içine alacak şekilde genişletilip Levant olarak isimlendirilecekti; ama şimdilik o bir kenarda dursun). Evet, Kenan diyarında, başlangıcı belirlenemeyen bir tarihten itibaren yaşayan halklara da *Kenaniler* deniliyordu.

İşte, Ortadoğu’da tam taşlar yerine oturdu, ittifaklar sağlamlaştı denildiği bir anda, Bronz Çağı’nın sonlarına doğru, MÖ 1280 civarında -tahminen- Anadolu’nun Ege sahillerinden, güneyinden ve Girit Adası’ndan geldiği tahmin edilen ve *Denizci Kavimler* olarak isimlendirilen halklar, Kenan ve Mısır kıyılarına aktılar. Her yeri işgal ettiler. Ortalık karıştı. Büyük yıkımlar yaşandı. Yaşandı derken bir ihtiyat payı da bırakalım. Çünkü şimdi bile *Denizci Kavimler*’in (ya da denizci halklar) henüz tam olarak nereden geldikleri ya da böyle bir işgalin yaşanıp yaşanmadığı kesin olarak bilinmiyor. Zira haklarında bilinenler sadece antik Mısır yazıtlarına dayanıyor ve Mısırlılar da sağ olsunlar, “Savaş gemilerinin

* Kenan Ülkesi, Kenan İlleri ya da Kenan Diyarı olarak da bilinir.

üzerinde denizden geldiler ve kimse onlara meydan okuyamadı.”¹³ gibi notlarda görüldüğü üzere, sadece onlarla yaptıkları savaşıardan bahsetmişlerdi. Sonuç olarak şimdilik arkeologlar ve tarihçiler, MÖ 13. yüzyılın sonlarına doğru Akdeniz havzasındaki şehirlerde eş zamanlı yaşanan ani yıkımı, Denizci Kavimler’le izah etmeye çalışıyorlar.

Filistinliler nasıl ortaya çıktı?

Denizci Kavimler, güçten düşmüş durumda olan Hititlerin ticaret rotalarını da ele geçirdi ve bir şekilde görkemli Hitit Devleti’nin yıkılışını hızlandırdı.¹⁴ Ancak Mısırlılar, Denizci Kavimler’i püskürtmeyi başardı. Geldikleri gibi gittiler. Nereye? Birçok yere ya da hiçbir yere. Unutmayın, bu anlattıklarım daha çok erken dönem Yahudi kutsal metinlerinden süzülen ve arkeoloji biliminin kısmen doğrulayabildiği bilgiler. Amacım size eldeki mevcut fotoğrafı yansıtabilmekten ibaret. Evet, Denizci Kavimler dağılmıştı; ancak bunların bir bölümü olan *Pelesetler* bugünkü Filistinlilerin yaşadığı ve Gazze Şeridi olarak bildiğimiz topraklara yerleştiler.¹⁵ Daha detaylı söylersek Yafa ve Gazze arasındaki topraklara. İşte bugün dünya gündeminden hiç inmeyen *Filistinliler* bu şekilde tarihe girdi. Zira bugün ağırlıkla *Pelesetlerin*, *Tanah’ta** bahsi geçen antik Filistinliler olduğuna inanılıyor.¹⁶ Yahudilerin *Peleset*’i Yunancaya *Philistinos*, Latinceye *Philistinus* ve son olarak İngilizceye *Philistine* şeklinde giriyor ve İngilizcede “Bir kültüre ya da sanata yabancı olan” ya da kabaca “Dışarıdan gelen” anlamlarında kullanılıyor.¹⁷ İngilizcede *Ph’in F* olarak okunduğunu da hatırlatırsam taşlar daha da yerine oturur sanırım. Fazla detaya girdiğimizin farkındayım; ancak bugün Ortadoğu denince akla ilk gelen kavram olan Filistin için bunu yapmamızın faydalı olduğunu düşünüyorum. Evet, işte Kenan Ülkesi’nin Filistin’e dönüşümü bu şekilde başlamıştı. Filistin kelimesinin kökeniyse Yunancada Filistinlilerin diyarı anlamına gelen *Philistia* sözcüğünden geliyor.

Gördüğünüz üzere Filistinlileri tarih sahnesine soktuk. O halde bu denklemin diğer unsurunu yani İsrailileri de yerleştirelim. Ama

* Yahudi İncili’nin kutsal metinlerine verilen isim.

öncelikle Yahudiliğin ortaya çıkış sürecine bakmamız, bunun içinse tekrar Sümerler dönemine dönmemiz gerekiyor. O halde gelin tam da bu noktada geniş bir parantez açalım.

İlk tek tanrılı dinleriyle birlikte gelen İsraililer

Evet, tarım, şehir, yazı, para, savaş derken neredeyse hayata dair her şeyin başlangıç noktası olan Ortadoğu, çok önemli bir şeye daha beşiklik etmişti. Neye mi? *Elbette ki tek tanrılı dinlere.*

Bugün Ortadoğu coğrafyasında, petrolle birlikte, özellikle *Filistin meselesinde* kendisini gösterdiği şekilde dinler, tarihin en etkin yazıcılarından biri olmayı sürdürüyor. Şimdi, bugüne nasıl geldiğimizi anlamak için bir hayli geriye, 4 bin yıl öncesine uzanıp *Yahudiliğin* doğuşuna şahitlik edelim mi?

Tek tanrılı dinlerin en eskisi olan Yahudilik, MÖ 2000 civarında Mezopotamya'nın Ur şehrinde yaşayan İbrahim isimli bir halk önderi tarafından insanlara tanıtıldı. Müslümanların *İbrahim Peygamber* olarak kabul ettiği bu kişi, aynı zamanda Yahudiliğin ardından ortaya çıkan Hristiyanlığın ve İslam'ın da babası olarak kabul edilecekti. Yahudilik, çok tanrılı din ve kültürlerin yaygın olduğu bu topraklarda ilk ortaya çıktığında bölge insanları için oldukça radikal bir yenilik olarak kabul gördü. İbrahim'in etrafındaki kalabalık kısa sürede arttı. Bu insanlar *İbraniler* olarak bilindi. (Tarih bu insanlara *Yahudi* adını verecekti). Yahudiler, *Yehova* adını verdikleri bu tek tanrının İbrahim ile bir anlaşma yaptığına inanıyorlardı. Buna göre Tanrı, kendisine sadık kalmaları durumunda İbrahim'in ve takipçilerinin neslinden "*Seçilmiş bir millet*" çıkarma sözü vermişti. Bu *seçilmiş olma* inancı, Yahudi dininin belirleyici özelliklerinden biri olacaktı.

İbrahim, bir süre sonra takipçileriyle birlikte, tanrının kendisine vadettiğini söylediği Kenan Ülkesi'ne gitti. *O'nun inancına göre; Bal ve sütten ırmakların* aktığı bu diyarlarda tanrının buyruklarını dinledikleri sürece bolluk ve bereket içinde yaşayacaklardı. İbrahim'in bu yeni geldiği topraklarda iki çocuğu oldu: *İshak* ve *İsmail*. Bugün İsraililerin İshak'ın, Araplarınsa İsmail'in soyundan geldiği kabul görür. Yahudilerin inancına göre kurban geleneğinde tanrının İbrahim'in inancını sınamak için

kurban edilmesini istediği çocuk da İshaktır. Kurban edilmekten son anda Tanrı tarafından kendisinin yerine gönderilen bir kuzu sayesinde kurtulan İshak'ın Yakup adında bir çocuğu olur. Ve Tevrat'a göre bir gün bir melek, Yakup'la güreşe tutuşur. Yenişemezler. Bunun üzerine melek, Yakup'a, "Tanrı karşısında kuvvetli" manasında *İsrail* adını takar.¹⁸ İsrail adını alan Yakup'un on iki çocuğu olur. Bu çocuklar da zamanla çoluk çocuğa karışır ve çoğalırlar. Böylelikle *İsrailoğullarını* oluşturan on iki kavim ortaya çıkmış olur. Tarih bunlara *İsrailliler* adını verir.

Kenan Ülkesi'nden Mısır'a göç ediyorlar

Zamanla Kenan diyarında dehşetli bir kıtlık patlak verir ve İsrailoğulları Mısır'a göç etmek zorunda kalırlar. Bir süre refah içinde sakin bir şekilde yaşarlar. Ancak zamanla firavunlar, kendilerini devirecekleri gerekçesiyle onlardan şüphelenmeye başlar. MÖ 1200'lü yıllara yaklaşırken Yahudileri köleleştirirler. Artık onların payına düşen, piramit ve tapınaklarda köle olarak işçilik yapmaktır. Sonrasında sahneye, Yahudilerin peygamber olarak kabul ettiği Hz. Musa (Moses) çıkar ve liderlik ederek onları Mısır'dan çıkartır (Exodus). Kenan Ülkesi olarak bildiğimiz "*Vadedilen Topraklara*" dönmek için yola koyulurlar. Peşlerine düşen dönemin firavunundan (İncil tarihçileri bu firavunun II. Ramses olduğu konusunda hemfikirdir)¹⁹ Hz. Musa'nın mucizevi bir şekilde Kızıldeniz'i yarıp onları karşıya geçirmesiyle kurtulurlar. Yahudilerin önemli bayramlarından olan *Hamursuz* (Pesah), işte bu Mısır'dan kurtuluşun kutlanmasıdır.

Hz. Musa'ya 10 Emir geliyor

Yine Yahudi inancına göre Mısır'dan çıkıp çöllere düşen Yahudilerin başındaki Hz. Musa'ya Tanrı, Sina Dağı'nda, *10 Emir* yollar. Artık bu kurallara göre yaşayacaklardır. Aslında toplamda 613²⁰ emir vardır; ancak zamanla neredeyse bütün tek tanrılı dinlerin ortak ahlaki zeminini oluşturacak olan 10 tanesi gündemde kalmıştır. Mısır sonrasında Yahudiler neredeyse kırk yıl çöllerde dolaşırlar. Hz. Musa, Kenan'a ulaşmadan ölür. Yardımcısı Hz. Yuşa (Joshua) liderliği devralır ve kavmi Kenan Ülkesi'ne ulaştırır. İşte bu noktada, az önce açtığımız parantezi kapatabiliriz. Zira o topraklar boş değildir. İsraililer ve Filistinliler

karşı karşıya gelmiştir. Neredeyse iki asır boyunca *Filistinliler* ve *Kenanliler* denilen bölgedeki diğer halklar bu toprakların hâkimi olmak için İsraililerle savaşırlar. Ancak dikkat, burada bahsi geçen Filistinliler, az önce tanıştığımız Denizci Kavimler'in parçası olan Filistinliler. Bugün Arapça konuşan, çoğu Müslüman olan ve kendilerini Filistinli olarak tanımlayanlarla ilgileri yok. Zira henüz ortada ne İslamiyet var ne de Araplar bu bölgeye gelmiş durumda.

Bu iki asırlık zaman dilimi, Yahudi dinî metinlerine göre kuşatmalar, katliamlar ve kıyımlarla geçer. Kendilerine vadedildiğine inandıkları toprakları geri almak için şiddetin kullanılması, yine Yahudilere göre, elzem olmuştur. (Müslümanlar, bu vadedilme meselesinin tahrif edilmiş Tevrat'a sonradan eklendiğini savunurlar).

İsrail Krallığı kuruluyor

Tahminen MÖ 1020 yılında vadedilmiş toprakları ele geçiren Yahudiler, Kral Saul (Şaul) liderliğinde *İsrail* adında bir krallık kurdular. Genel kanaate göre Yahudi kutsal kitabı olan Tevrat bu zamanlarda yazıya dökülmeye başlamıştır; ancak bu dönemde Yahudilik, henüz *bugünkü keskinlikte* tek tanrılı bir din değildir. Bu noktaya birazdan döneceğiz.

Şaul'un ardından krallığı devralan David, (Müslümanlara göre Davud Peygamber) Kudüs'ü ele geçirdi ve başkent yaparak İsrail'i büyük bir krallığa dönüştürdü. Burada bir kez daha araya gireceğim; çünkü bu antik İsrail Krallığı ile ilgili tarihçiler ve arkeologlar fikir birliği içerisinde değil. Yahudiliğin temelleriyle ilgili birçok şeyde olduğu gibi bu krallık meselesiyle de ilgili birincil kaynaklar, bizzat Yahudi dinî metinleri. Konuya kafa yoran uzmanların bir kısmı, bunların hepsinin efsane olduğunu, bir kısmıysa, krallık denilen yerin aslında küçük bir kasabadan ibaret olduğunu savunuyor. *National Geographic* dergisinden Robert Draper'in da dediği gibi, aslında bu konuyla ilgili sorularınıza alacağınız cevaplar, kime sorduğunuza göre değişiyor.²¹ Sonuçta çok eski zamanlardan ve tarafsız olmanın zor olduğu dinî inanışlardan bahsediyoruz. Konumuza dönersek; David'in oğlu Şlomo (Müslümanlara göre Süleyman Peygamber) Kudüs'te, 700 m yükseklikte ve bir zamanlar Siyon Dağı (Mount Zion) olarak bilinen Tapınak Dağı